

JOHN'Ų FOWLES'Ų KŪRYBA LITERATŪROS KRITIKOS PROCESĖ (ANGLO-AMERIKIETIŠKOJI IR LIETUVIŠKOJI TRADICIJOS)

Domas Auga
Šiaulių kolegija,
Aušros al. 40, Šiauliai

Anotacija

Straipsnyje yra aptariamos XX a. anglų rašytojo John'Ų Fowles'Ų (1926-2005) kūrybos variacijos šiuolaikiniame pasaulinės literatūros kritikos procese, parodomi pirmieji bandymai autoriaus kūrybą įterpti į lietuvišką kritikos kontekstą. Straipsnis atskleidžia aktualiausius aspektus, kuriuos iškelia literatūros kritikai, analizuodami J. Fowles'Ų kūrybą: romantizmo ir neoromantizmo įtaką, sąsajas su egzistencialistinės pakraipos literatūra ir filosofija, postmodernistinio rašymo užuomazgas. Pirmieji lietuviški bandymai interpretuoti J. Fowles'Ų kūrybą yra lyginami su anglo-amerikietiška rašytojo darbų kritikos tradicija, egzistuojančia jau daugiau nei tris dešimtmečius.

Raktiniai žodžiai: literatūros kritikos procesas, John'Ų Fowles'Ų kūryba, romantizmas, egzistencializmas, postmodernizmas.

Ivadas

Vieno įdomiausių XX a. antrosios pusės anglų rašytojo John'Ų Fowles'Ų kūrybą Lietuvos skaitytoją pirmą kartą pasiekė 1982 metais, kai „Vagos“ leidykla išleido jo apysakų rinkinį „Juodmedžio bokštas“. Tuo metu Vakarų Europoje ir Jungtinėse Amerikos Valstijose J. Fowles'Ų romanai jau buvo traktuojami kaip vieni iš pirmųjų darbų, davusių pradžią postmodernistinės literatūros atsiradimui ir suklestėjimui. Tokie literatūros kritikai, kaip M. Thorpe, R. Huffaker, E. Piffer, P. Conradi, C. M. Barnum, B. Woodcock, S. Loveday, P. Wolfe, A. T. Larsen buvo išleidę jau ne vieną straipsnį ar net išties studijas, kurios leidžia spręsti apie gana gilią ir tvirtą J. Fowles'Ų tradiciją, susiformavusią literatūros kritikos procese septintame-devintame dešimtmečiuose. J. Fowles'Ų kūrybą (tiek Anglijoje, tiek Jungtinėse Amerikos Valstijose) vertinama labai nevienodai ir gana prieštaringai; kritikos procese rašytojas suvokiamas kaip neoromantikas, egzistencializmo filosofijos tęsėjas, psichoanalizės idėjų platintojas, senosios literatūros ir mitologijos perkūrėjas, postmodernizmo principų ir idėjų skelbėjas. Dar ir šių dienų kritikos straipsniai bei studijos (M. Salami, S. Onega, K. D. Malmgren), nors ir iš vienos pusės visiškai sutaria dėl J. Fowles'Ų prozos priskyrimo prie postmodernistinės literatūros pobūdžio, tačiau jo kūrybą vis tiek vertina labai skirtingai ir nevienodai: vienur akcentuojami kaip naratologinės schemos romanai (M. Salami, 1992), kitur išryškunami kompozicijos ir interteksto ypatumai (S. Onega, 1989). Jau pati J. Fowles'Ų kūrybinė veikla yra ypatingai plataus pobūdžio tiek savo rūšine gradacija, tiek idėjine sklaida.

Lietuvoje pirmieji bandymai įtraukti J. Fowles'Ų kūrybą į literatūros kritikos eigą pasirodė gana neseniai, tik pasirodžius tokiems rašytojo romanams, kaip „Kolekcionierius“ (1995), „Prancūzų leitenanto moteris“ (1996), „Magas“ (1997) ir „Vikšras“ (2001). Kalbėti apie tvirtą Fowles'Ų kūrybos kritikos tradiciją Lietuvoje būtų labai sunku, nes iki šiol tėra pasirodę tik kelios rašytojo kūrybos apžvalgos ir dar nei vienos rimtos ar išsamios studijos.

Straipsnio tikslas: Aptarti J. Fowles'Ų prozos vietą anglų ir amerikiečių literatūros kritikos procese ir išanalizuoti pirmuosius jos bandymus prigyti lietuviškame kontekste.

Straipsnio uždaviniai:

1. Aptarti aktualiausius aspektus, kuriuos iškelia literatūros kritikai, analizuodami J. Fowles'Ų kūrybą: romantizmo ir neoromantizmo įtaką.
2. Pagrįsti ir įvertinti glaudžią autoriaus kūrybos sąsają su egzistencialistinės pakraipos literatūra ir filosofija.
3. Apibūdinti postmodernistinio rašymo užuomazgas ir tendencijas rašytojo darbuose bei jų kritikoje.

John'o Fowles'o proza kaip romantizmo ir neoromantizmo idėjų tesėja ir skleidėja

Anglijoje ir Jungtinėse Amerikos valstijose nemaža dalis literatūrologų įžvelgia aiškias sąsajas tarp J. Fowles'o kūrybos ir romantizmo bei neoromantizmo literatūros, atranda rašytojo romanuose tai, kas anot jų pratęsia šias rašymo tradicijas, savotiškai jas perkuria ir interpretuoja. Tokių Fowles'o romanų bei apysakų kaip „Magas“ („*The Magus*“, 1965), „Danielis Martenas“ („*Daniel Martin*“, 1977), „Juodmedžio bokštas“ („*The Ebony Tower*“, 1974), „Mįslė“ („*The Enigma*“, 1974) analizė ir kritika tapo kone nesuvokiama be tam tikrų nuorodų ir gretinimų su romantikų darbais ar romantizmo filosofijos ir literatūros tradicija. Čia dar reikia pabrėžti, kad romantizmo tradicija buvo gili Anglijos ir ypač Amerikos¹ literatūriniam diskurse. Lietuvoje literatūros kritikai, analizavę J. Fowles'o kūrybą, specialiai šio aspekto neiškėlė, nes yra tam tikras neatitikimas tiek tarp pačio romantizmo suvokimo, tiek tarp tam tikrų kultūros akcentų.

Vieni iš pirmųjų anglų literatūros kritikų, pastebėjusių J. Fowles'o kūrybos sąsajas su romantizmo ir neoromantizmo literatūra, buvo P. Wolfe, P. Conradi ir S. Loveday. Jų kritinėse studijose apie J. Fowles'o kūrybą akcentuojama ypač didelė William'o Blake'o (1757-1827), Edgar'o Allan'o Poe (1809-1849), Joseph'o Conrad'o (1857-1924) įtaka, rašytojo proza čia suvokiama, kaip tiesiogiai išsirutuliavusi ir tebetęsianti minėtųjų rašytojų literatūrinę tradiciją. S. Loveday (1985) knygoje „The Romances of John Fowles“ rašytojo filosofinė proza traktuojama kaip tam tikros senojo *romance*² žanro projekcija (8,139), vaizduojanti žmones bei įvykiai nutolusius nuo realybės ir iškelianti fantazijos, neįtikėtino, ekstravagancijos, mistinės meilės, iliuzijos ir mito plotmę. Romanų erdve ir laikas suvokiami kaip sąlyginiai, pastoviai atsikartojantys vis iš naujo bei reprezentuojantys alternatyvų, iliuzinį pasaulį. Veikėjai pristatomi ne kaip konkretūs žmonės, bet kaip stilizuotos figūros, pereinančios į mitologinius herojus ar psichologinius archetipus. Net ir pats J. Fowles'as savo pagrindiniame filosofiniame traktate „The Aristos“ (1964) paminėdamas keturis pagrindinius savo kūrybos polių³, kaip vieną iš jų pamini santykį tarp Mažumos ir Daugumos (*the relation between the Few and the Many*), kuris kaip tik atspindi romano veikėjų archetipiškumą ir mitologiškumą (6). Rašytojas savo interviu⁴ pabrėžia ir tai kad jo romanai įtraukia ir minėtąją *romance* žanro kūrinių erdvės poetiką (5). Lietuvoje literatūros kritikų straipsniuose visi šie išvardinti aspektai nėra akcentuojami, kaip esminiai rašytojo kūrybos bruožai. G. Baužytė (1995) straipsnyje „Džonas Faulzas“ (2), kalbėdama apie apysakas „Juodmedžio bokštas“ ir „Elitukas“, daro kai kurias nuorodas į *romance* žanro meilės legendas ir į riterių romaną „Tristanas ir Izolda“. Tačiau tiesioginių sąsajų su romantizmo tradicija per minėtus kūrinius autorė neįžvelgia. Tiesioginės romantizmo ir neoromantizmo įtakos J. Fowles'o kūrybai nemato ir kiti literatūrologai. I. Melnikova (2000; 2001) savo straipsniuose „Žaidimų labirintas (Johno Fowleso „Magas“)(10) ir „Johno Fowleso „Mįslė“ („*The Enigma*): intertekstinės interpretacijos galimybės“ (9), nors ir akcentuoja kai kuriuos romantizmo įtakos aspektus, tačiau visiškai nieko neužsimena apie J. Fowles'o kūrinių sąsajas su *romance* žanru ir jo tradicija romantikų kūryboje. Autorės straipsnyje archetipiniai, mitiniai herojai, kildinami ne iš *romance* tradicijos, bet tiesiogiai pereinama prie C. G. Jung'o ir psichoanalitinės kritikos metodų. Tiesa, reikia paminėti, kad Vakarų literatūros kritikos kontekste, nagrinėjant J. Fowles'o kūrybą, psichoanalitinis metodas sutinkamas labai dažnai, tačiau šalia to pirmiausia pateikiamos nuorodos ir sąsajos su mitologija, *romance*, bei romantizmo literatūros tradicija. Psichoanalitiniai sąryšiai išvedami būtent per šias literatūrines tradicijas. P. Conradi (1982) savo studijoje „John Fowles“ pirmajame skyriuje „John Fowles and the Modern Romance“ teigia, kad rašytojo kuriami *romance* veikėjai yra tarsi C. G. Jung ir Z. Freud *libido*, *anima*, *animus*, *išmičiaus* ir *šešelio* atspindžiai bei įkūnytojai (4). Modernus *romance* žanro pobūdis priartina rašytoją prie Iris Murdock filosofinės-alegorinės prozos, prie modernaus mito kūrimo ir neoromantinio bei modernistinio rašymo tradicijų.

J. Fowles'o prozą romantiškajam *romance* žanrui priartina ir tai, kad jo kūriniai įtraukia simbolinės kelionės, nuotakos paieškos, mistinės vietovės (*distant domaine*), individo ir visuomenės, gamtos ir kultūros supriešinimo motyvus. Kūriniuose ypač akcentuojamos mįslės formos, poetinis, *iki-logos* mąstymas, labiau išryškinantis moteriškąjį nepažinumą nei patriarchalinę logiką. Ypač didelis moteriškojo prado įtakos sureikšminimas, jo mistifikavimas beveik visuose J. Fowles'o romanuose, anot C. M. Barnum (1988), atskleidžia tam tikras paraleles ir panašumus su E. A. Poe kūryba. I. Melnikova, aptardama E. A. Poe įtaką J.

¹ Romantizmo epocha apskritai yra laikoma Amerikos literatūros suklestėjimo laikotarpiu.

² *Romance* žanro kūrinių užuomazgas randame dar Viduramžių literatūroje: taip buvo vadinama kurtuazinė lyrika, eiliuoti riterių romanai, pasakojimai apie meilės istorijas. Anglų romantizmas buvo atgaivinęs šią literatūrinę tradiciją ir perėmęs jos estetines ir poetines ypatybes.

³ Šiuos keturius J. Fowles'o kūrybos polių sudaro: santykis tarp Mažumos ir Daugumos (*the relation between the Few and the Many*), vietovės metafizinė jėga (*the metaphysical power of domaine*), priešprieša tarp moteriškojo ir vyriškojo pradų (*the opposition between male and female origin*) ir laisvės svarbos problema (*the importance of freedom*).

⁴ Conversations With John Fowles (editor - Dianne L. Vipond), New York, 1999.

Fowles'o kūrybai, akcentuoja ne mistiškąjį moteriškojo prado nepažinumo sureikšminimą ir iš to kylantį visiškai kitokio pobūdžio mąstymą, bet gana griežtai logiškai determinuotą detektyvinę tekstų formuluotę (9, 107-108). Autorė, analizuodama „Maga“ ir apysaką „Mįslė“ susitelkia ties E. A. Poe išskirtais fantazijos ir vaizduotės procesų skirtumais⁵ (9,108). Apysaką „Mįslė“ I. Melnikova pristato kaip šių dviejų, logika pagrįstų, mąstymo principų susikirtimą viename detektyviniame pasakojime (9, 109). Pagrindinį apsakos veikėją – John'ą Marcus'ą Fielding'ą autorė prilygina intertekstinei nuorodai į žinomą Švietimo epochos prozininką – Henry Fielding'ą, kurio tekstai atstovauja *novel* žanrui, t. y. *romance* žanro opozicijai⁶. Tačiau straipsnyje neiškeliama mintis apie pačias ryškiausiai matomas opozicijas: *novel* ir *romance*, *logos* ir *iki-logos (mythos)*, vyriškumas (detektyvas Dženingas) ir moteriškumas (Izabele). Nors autorė ir bando daryti sąsajas su romantinio mąstymo tradicija, tačiau esminių E. A. Poe kūrybos poetikos detalių neakcentuoja. I. Melnikova (2003) kitame savo leidinyje „Intertekstualumas“, antroje dalyje „Intertekstinės analizės bandymai“, aptardama J.Fowles'o „Juodmežio bokštą“, jau daro pakankamai aiškias nuorodas į antikinę mitologiją bei viduramžių riterių literatūrą. Rašydama skyrių „John Fowles: Juodmežio bokštas“, autorė pateikia gausybę nuorodų į tokias Fowles'o apsakos detales, kaip individo dvasinė ir simbolinė kelionė, nuošalios mistinės vietovės (Henrio Breslio sodyba) aprašymus, herojaus susidūrimus su mįslėmis bei kitus *romance* žanrui būdingus poetikos bruožus. Pateikdama visus šiuos J.Fowles'o kūrybos ypatumus, kaip tam tikras intertekstines nuorodas, I. Melnikova tiesioginės *romance* žanro įtakos rašytojui nemini.

Taigi, kaip matome, Lietuvoje literatūros kritikai susitelkia ties kiek kitokiais J. Fowles'o kūryboje randamais romantizmo ir neoromantizmo aspektais, nei kad Anglijoje ir Amerikoje. Taipogi Lietuvoje rašyti kritiniai straipsniai ne visiškai teisingai įvertina romantizmo literatūros poveikį rašytojo kūriniam.

John'o Fowles'o kūrybos kritikos egzistencialistinė tradicija

Literatūros kritikos procese yra gana nemažai bandymų J. Fowles'o kūrybą suvokti, kaip egzistencialistinės pakraipos literatūros pavyzdį. Rašytojo romanai traktuojami, kaip žmogaus egzistencinės laisvės iškėlimas prieš tuo metu vyravusias totalitarines sistemas ir įkalinimo formas. Antrojo pasaulinio karo įvykiai, kaip specifinė egzistencinė situacija, patenka į pagrindinius J. Fowles'o romanus: „Danielis Martenas“ ir „Magas“. Dažnai kritikai nurodo ir tam tikras J. Fowles'o kūrybos sąsajas su „*Lost Generation*“ („Prarastoji karta“) ir „*Angry Young Men*“ („Jauni pikti žmonės“) tradicija. Lietuvoje literatūrologų darbuose (G. Baužytė ir I. Melnikova), skirtuose J. Fowles'o prozos kritikai, apie sąsajas su egzistencialistine tradicija yra tik užsiminta⁷.

Žinomiausi kritikai (kurie paskyrė savo darbus J. Fowles'o kūrybos kritikos egzistencialistinei tradicijai): A. T. Larsen, W. J. Palmer, D. Eddins ir kt. Pagrindiniai egzistencializmo filosofijos konceptai, kuriuos kritikai atranda rašytojo darbuose, yra atėję iš S. Kierkegaard, A. Camus, ir J. P. Sartre darbų. A. T. Larsen (1979) savo studijoje „Human Existence in John Fowles's „The Magus“ pagrindinio romano veikėjo Nikolo Erfės situaciją lygina su Sizio problema, kurią Camus pateikia savo veikale „Sizifo mitas“ (1942). Dauguma J. Fowles'o sukurtų veikėjų turi įveikti būties absurdiškumą, tikėjimą „deus ex machina“ situacija ir uždaras, totalizuojančias formas. Vakarų literatūros kritikos procese rašytojo darbai vertinami, kaip propaguojantys subjektyvias žmogiškąsias vertybes ir individualios egzistencijos neišvengiamumą. Anot daugelio kritikų, J. Fowles'o egzistencializmas, kaip teigia ir pats rašytojas veikale „The Aristos“ (6,115), yra pasipriešinimas bet kokioms duotoms, abstrakčioms, visuomeninėms formoms ir dogmoms. D. Eddins (1986) savo straipsnyje „John Fowles: Existence as Authorship“,⁸ kalbėdamas apie dievą-romanistą (novelist-god), turi omenyje absoliučią kūrėjo kaip dievo laisvę ir galimybę pačiam įprasminti egzistenciją ir būtį (13,39).

Lietuvių kritikų G. Baužytės (1995) ir I. Melnikovos (2001) straipsniuose pagrindinis dėmesys nesutelkiamas egzistencialistiniams J. Fowles'o kūrinių aspektams nagrinėti. G. Baužytė (1995) paliesdama sudėtingą romano „Magas“ kompoziciją, pabrėžia, kad „romano struktūra nėra autoriaus tikslas, ji realizuoja pagrindinę idėją apie individo egzistencijos etinius ir psichologinius pagrindus priešiškame pasaulyje“ (6,52). Tačiau autorės apžvalginiame straipsnyje apie visą rašytojo kūrybą nėra jokių konkretnių J. Fowles'o romanų

⁵ Anot E.A.Poe, tarp fantazijos ir vaizduotės yra panašus skirtumas, kaip ir tarp išradingo bei analitinio mąstymo: išties galima įsitikinti, kad išradingi žmonės visuomet yra fantazuotojai, o žmonės tikrai didelės vaizduotės – analitikai (14,130).

⁶ Kūrinius, kuriuos anglai priskiria *novel*, ir tuos, kuriuos įtraukia į *romance* žanrą, mūsų literatūrologija apibūdina vienu – *romano* terminu (8,29). Tačiau įsigilinus į šią skirtį, paaiškėja, kad *novel* žanras labiau atstovauja racionaliam, loginiam mąstymui, kai tuo tarpu *romance* susitelkia ties iracionalia ir antilogine poetika.

⁷ Žinoma, čia reikia turėti omeny kad šių autorių straipsnių tikslas nebuvo atskleisti egzistencializmo filosofijos ir literatūros įtaką J.Fowles'o kūrybai.

⁸ Pifer E. Critical Essays on John Fowles. Boston, G.K. Hall&Co., 1986.

egzistencialistinių problemų nagrinėjimo ir šios kritinės analizės tradicijų išryškavimo. I. Melnikova, kalbėdama apie dievo žaidimo (*The God Game*)⁹ metaforą romane „Magas“ ir intertekstines nuorodas į kitų autorių kūrybą, apie egzistencializmo filosofijos ir literatūros įtaką J. Fowles'ui visiškai neužsimena.

Anglijoje ir Amerikoje J. Fowles'o kūrybos kritikos egzistencialistinė tradicija turi labai tvirtas pozicijas ir yra viena iš pagrindinių. Tai, kad Lietuvoje rašyti straipsniai (tiek apžvalginiai, tiek ir teminiai) apie J. Fowles'o kūrybą neduoda jokių konkrečių nuorodų į šią tradiciją yra vienas iš svarbesnių trūkumų, nagrinėjant anglų literatūrą.

Postmodernistinių Johan'o Fowles'o prozos elementų analizė literatūros kritikų darbuose

Per pastaruosius tris dešimtmečius postmodernistinė J. Fowles'o kūrybos kritikos srovė tapo kone pačia pagrindine, turinčia daugiausiai tolimesnio vystymosi perspektyvų. Anglų ir amerikiečių literatūros kritikų (J. R. Baker, C. M. Barnum, M. Boccia, C. Conradi, D. Eddins, F. S. Eliot, R. M. Hill, R. Ken, B. Malcolm, E. McDaniel, B. N. Olshen, S. Onega, W. J. Palmer, E. Pifer, M. Salami, M. Thorpe, P. Wolfe, B. Woodcock) studijose apie J. Fowles'o kūrybą galima įžvelgti labai konkrečius bandymus analizuoti šio rašytojo pagrindinius darbus, remiantis postmodernistine literatūros teorija ir poetika. Kritikams J. Fowles'o proza tapo tuo, kas verčia permąstyti ir peržiūrėti iš naujo autoriaus, auditorijos, skaitymo, rašymo, žanro, naracijos, kompozicijos, literatūros ir netgi pačios kritinės teorijos sąvokas. J. Fowles'o romanai kuo puikiau iliustruoja šiuolaikines (R. Barthes'o, M. Foucault'o, J. Derrida'os, J. F. Lyotard'o, I. Hassan'o) filosofines ir literatūrinės koncepcijas. Lietuvoje pastaruoju metu irgi imta domėtis tiek pačia postmodernizmo teorija, tiek jos pritaikomumo galimybėmis literatūros kritikos kontekste. Todėl neatsitiktinai mes galime aptikti ir tam tikrų mūsų literatūrologų bandymų analizuoti Fowles'o kūrybą, remiantis postmodernistine literatūros teorija ir poetika. Dar 1992 metais G. Baužytė, rašydama straipsnį „Postmodernizmo literatūra“¹⁰ kaip vieną iš ryškiausių naujosios J. literatūros kūrėjų, pamini būtent Fowles'ą (3,12).

Vieni svarbiausių postmodernistinių J. Fowles'o prozos elementų, kuriuos išskiria literatūros kritikai Anglijoje ir Amerikoje, yra pasauliui įvairovė ir pliuralizmas, žiedinis romanų diskursų išsidėstymas, „kinietiškos dėžutės“ struktūrų panaudojimas, J. Derrida dekonstrukcijos teorijos pritaikymas, pasaulio ir teksto sugretinimas, R. Barthes'o ir M. Foucault'o autoriaus mirties koncepcija, aktyvus ir atsakingas skaitytojo vaidmuo, kuriant tekstines reikšmes, mitologijos ir literatūros perkūrimas, realybės ir iliuzijos supynimas, žaidimo elementų į romanų naratyvinius diskursus įvedimas, teatrališkumo bruožų įpynimas.

M. Salami (1992) knygoje „John Fowles's Fiction and Poetics of Postmodernism“ visas dėmesys nukreipiamas į rašytojo romanų postmodernistinę naratologijos analizę. Kaip pagrindinius J. Fowles'o romanų naratyvinių diskursų ypatumus, autorius išryškina jų daugiabalsiškumą, pliuralizmą, „kinietiškos dėžutės“ struktūrų susidarymą ir intertekstinių nuorodų įvedimą. Intertekstualumo ir pliuralistiškumo dėka rašytojo romanai tampa pajėgūs sutalpinti ypatingai didelę gausą įvairių temų bei nuorodų į kitus, įvairaus pobūdžio tekstus, kuriuos mes galime atsekti, pasitelkę dekonstrukcijos teoriją. I. Melnikova (2001), analizuodama apysaką „Mįslė“, kaip pagrindinį šio J. Fowles'o kūrinio bruožą, akcentuoja būtent intertekstualumą ir su juo susijusių interpretacinių galimybių gausą (9,107). Pagrindinius intertekstus, sutinkamus apysakoje, autorė laiko akivaizdžiomis nuorodomis į Henry'io Fielding'o romanus, E. A. Poe kūrybą bei klasikinius daoizmo tekstus, sukurtus senovės Kinijos išminčiaus Laozi. Apysaka „Mįslė“, remiantis I. Melnikovos intertekstine analize, tampa pliuralistiniu tekstu su daugybe išeigų ne tik į kitų epochų, bet ir kitų kultūrų ir tradicijų tekstus. Kitame savo straipsnyje autorė, analizuodama J. Fowles'o „Magą“, taipogi pateikia intertekstines nuorodas į William'o Shakespeare'o „Otelas“, „Hamletas“, „Dvyliktoji naktis“ ir „Audra“ (10,100) bei T. S. Eliot'o eilėraštį „Bevaisė žemė“ („*The Waste Land*“) (10,101). Savo mokomojo pobūdžio knygoje „Intertekstualumas: teorija ir praktika“ (2003) I. Melnikova susitelkia būtent ties didele gausa intertekstinių nuorodų, aptinkamų J. Fowles'o kūryboje. Autorė mini daugybę J. Fowles'o apsakos „Juodmedžio bokštas“ intertekstinių sąsajų su pačiomis įvairiausiomis epochomis ir skirtingais meno kūriniais. I. Melnikova kalba apie Fowles'o tekstų montažines konstrukcijas (11,118), intertekstines sąsajas su mitologija (11;119-120), metateksto susiformavimą (11,121) bei kultūrinės transformacijos pavyzdžius (11, 125). Priešingai, nei kad priimta vakarų tradicijoje, I. Melnikova, intertekstų pagalba skaidydama J. Fowles'o tekstus, nenaudoja J. Derrida dekonstrukcijos teorijos ir nieko nekalba apie „kinietiškos dėžutės“ pobūdžio kompozicijas. Kita literatūrologė G. Baužytė (1995) šalia akivaizdžių nuorodų į viduramžių literatūrą, pateikia dar ir

⁹ Dievo žaidimo metafora, įtraukta į kūrinius pačio rašytojo, daugelio vakarų Europos ir Amerikos literatūros kritikų (A.T.Larsen, R.Binns, P.Wolfe ir kt.) suvokiama ne tik kaip viena iš pagrindinių J.Fowles'o įvestų į grožinę kūrybą žaidimo poetikos technikų, bet ir kaip tam tikrų egzistencialistinių ir ribinių situacijų sudarymo tendencija.

¹⁰ XX amžiaus visuotinė literatūra. Vilnius, 1992.

tokias detales kaip intertekstines sąsajas tarp Fowles'o „Elituko“ ir Ch. L. Borges'o apysakų „Pjeras Menaras“ ir „Don Kichoto autorius“ (3,12). Tačiau kalbėdama apie romano „Magas“ daugiasluksnę pasakojimo bei kompozicijos struktūrą, taip pat nei apie dekonstravimo galimybę, nei apie „kinietiškos dėžutės“ struktūrų panaudojimą nieko neužsimena.

S. Onega, M. Salami, A. Fleishman, W. J. Palmer, E. Pifer pagrindiniais J. Fowles'o romanų postmoderniškumo bruožais laiko žaidimo motyvų panaudojimą, teatrališkumo akcentavimą ir realybės bei iliuzijos supynimą į vieną plotmę. S. Onega (1989) studijoje „Form and Meaning in the Novels of John Fowles“, A. Fleishman (1986), straipsnyje „The Magus of the Wizard of the West“ ir M. Salami (1992) savo knygoje kalba apie rašytojo naudojamas žaidimų poetikas ir sieja jas su žiediniu romanų diskursų išsidėstymu, pliuralistiniu pasaulėvaizdžiu ir autoriaus mirties teorija. Pagrindinės žaidimo koncepcijos, kurias autoriai aptaria yra Dievo žaidimas (*The God Game*)¹¹ ir Taro¹². I. Melnikova (2000) besigilindama į „Mago“ tekstines struktūras susitelkia ties žaidimo elementų analize (10,99). Straipsnyje „Žaidimų labirintas (Johno Fowleso „Magas“)“ nors ir yra minimi Dievo žaidimas ir Taro, tačiau tai giliai neišplėtojama. Žaidimo poetikos dėsniai I. Melnikovos (2000) straipsnyje pajungiami psichoanalitiniam pagrindinio herojaus *animos* archetipo vystymuisi. Žaidimo elementai čia pateikiami, kaip specifinės kelionės link individo *savasties* etapai. Tuo tarpu anglų literatūrologai psichoanalitinę J. Fowles'o kūrybą kritiką kildina iš kitų šaltinių: senosios mitologijos ir literatūros perkūrimo.

Galima teigti, kad postmodernistinė J. Fowles'o kūrybos kritikos tradicija, Anglijoje ir Amerikoje esanti šiuo metu pagrindine, užvaldė literatūros kritikus Lietuvoje. Tačiau iš turimų tik kelių straipsnių, skirtų šiai problemai gvildinti, jaučiamas besąlygiškas noras sekti šia J. Fowles'o kūrybos kritikos tradicija.

Išvados

- Anglijoje ir Amerikoje pasirodžiusi didelė gausa įvairiausių kritinių straipsnių ir studijų, skirtų J. Fowles'o kūrybos analizei, įrodo, kad rašytojo kūryba gali būti interpretuojama labai skirtingais būdais. J. Fowleso kūrybos kritika Vakarų šalyse akcentuoja rašytojo romantinius, neoromantinius, psichoanalitinius, egzistencialistinius ir postmodernistinius aspektus.
- Lietuvoje literatūros kritikai (G. Baužytė ir I. Melnikova) jau daro pirmuosius bandymus interpretuoti J. Fowles'o kūrybą, kuri iš esmės savo mentalitetu yra neįprasta lietuviškajam kontekstui. Interpretavimo ir analizės neatitikmenys tarp mūsų šalies ir Vakarų šalių kritikų tampa ypač akivaizdūs, kai pradedame lyginti šias dvi nelygiavertes kritikos tradicijas.
- Lietuvos literatūrologai dėl skirtingo pačios romantizmo sąvokos ir turinio suvokimo negali teisingai įvertinti šios srovės įtaką rašytojo kūrybai. Egzistencialistinės pakraipos kritikos, skirtos rašytojo darbams, Lietuvoje nėra. Postmodernistinius J. Fowles'o prozos aspektus akcentuoja ir analizuoja abi mūsų kritikės, tačiau jų straipsniuose pasigendama neįtakoto ir referavimo atsisakančio mąstymo.

Literatūra

1. Barnum C. M., 1988, *The Fiction of John Fowles: A Myth for Our Time*. Greenwood, Florida: The Penkevill Publishing Company.
2. Baužytė G., 1995, *Džonas Faulzas. XX a. Vakarų literatūra*. II dalis. 1945 – 1985. Vilnius.
3. Baužytė-Čepinskienė G., 1992, *Postmoderno literatūra. XX amžiaus visuotinė literatūra. Str. rinkinys*. Sud. M. A. Povilionienė. Kaunas.
4. *Conversations With John Fowles* (editor – Dianne L. Vipond), 1999, New York.
5. Fowles J., 1981, *The Aristos*. Granada: Triad.
6. Larsen A.T., 1979, *Human Existence in John Fowles's "The Magus"*. Bergen.
7. Loveday S., 1985, *The Romances of John Fowles*. New York: St. Martins Press.
8. Melnikova I., 2001, *Johno Fowleso „Mįslė“ („The Enigma“): intertekstinės interpretacijos galimybės*. Literatūra. Mokslo darbai (43 (4) tomas).
9. Melnikova I., 2000, *Žaidimų labirintas (Johno Fowleso „Magas“)* Literatūra. Mokslo darbai (42 (4) tomas).

¹¹ Dievo žaidimo sąvoką Fowles'o kūryboje geriausiai paaiškina A. Fleishman: „Mūsų epochos Dievas yra egzistencinis lažybininkas, su kuriuo mes esame pasmerkti žaisti fatališką žaidimą; jis taipogi yra veidmainiška figūra, kuri neišmeta lošimo kauliukų mūsų akivaizdoje, bet palieka mus žaisti vienus, užsimaskuodamas taip, kad mes netgi nenutuokiame apie jo pasišalinimą iš mūsų gyvenimo žaidimo“ (13,79).

¹² Taro kortų žaidimą iš visų J. Fowles'o romanų geriausiai atspindi „Magas“. Romano skyrių skaičius (septyniadsimt aštuoni) tiksliai atitinka kortų skaičių Taro malkoje, ir kūrinyje sutinkamas brandos ir žinių siekimo motyvas romane įveda tam tikras paraleles tarp Nikolo ir Taro Kvailio (the Fool or the Tarot).

10. Melnikova I., 2003, *Intertekstualumas: teorija ir praktika*. Vilnius: Vilniaus universiteto biblioteka.
11. Onega S., 1989, *Form and Meaning in the Novels of John Fowles*. London, Ann Arbor: UMI Research Press.
12. Pifer E., 1986, *Critical Essays on John Fowles*. Boston: G.K. Hall&Co.
13. Po E. A., 1991, *Raudonosios mirties kaukė*. Vilnius.
14. Salami M., 1992, *John Fowles's Fiction and Poetics of Postmodernism*. Rutherford: Fairleigh Dickinson University Press.
15. Thorope M., 1982, *John Fowles*. Windsor: Profile Books.
16. Wolfe P., 1979, *John Fowles. Magus and Moralist*. Lewisburg: Bucknell University Press.

THE CREATION OF JOHN FOWLES IN LITERARY CRITICISM PROCESS (ANGLO-AMERICAN AND LITHUANIAN TRADITIONS)

The article represents the variations of the XXth century English writer John Fowles's (1926-2005) creation in the contemporary literature criticism process, depicts the first steps to include it into Lithuanian criticism context. The article reveals the most actual aspects in Fowles's creation that are stressed by lots of various literary critics: the influence of Romanticism and Neo-Romanticism, the close connection with Existentialist literature and philosophy, and the rudiments of Post-modern writing traditions. The first steps to include the creation of J.Fowles into the Lithuanian literary context are compared with the deep English-American criticism tradition that already exists more than three decades.

Keywords: literature criticism process, John Fowles, Romanticism, Existentialism, Post-Modernism.